

М. Ксенович

ПРОПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “УКРАЇНЬСЬКА АРХІТЕКТУРА”, “УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА АРХІТЕКТУРА”

При певній спільності загальних методологічних та системних положень між поняттями “архітектура” та “українська архітектура” і “українська народна архітектура” — “життєве середовище народу” та її конкретним наповненням, якщо йде мова про їх етно-культурну адресацію, існують суттєві відмінності, які вирізняють ці явища дійсності як якісно своєрідні, що потребують, крім визначення їх специфіки, також і вибору підходу до розгляду, дослідження, а також і специфіки моделювання.

• *Пропозиції визначення явища і поняття “архітектура”*. Шлях еволюції понять, у тому числі і поняття “архітектура”, відбиває типовий шлях пізнання людиною і суспільством матеріальної і ідеальної дійсності.

“Один і той же об’єкт (або річ) може виступати для суб’єкта, який пізнає, своїми різними сторонами у якості різних предметів дослідження і тим самим у якості різних систем” [Г. Лаврик]. У зв’язку з цим наглядним є приклад Ешбі (за матеріалами Л. І. Авдотьїна) про різне уявлення автомобільного мосту спеціалістами різного фаху. Тому правомірним є те, що поняття “архітектура”, що розглядається і як галузь будівництва — з позиції будівельника, і як галузь мистецтва — з позиції мистецтвознавця, художника, і як галузь кібернетики — з позиції управління та тому подібне. Г. І. Лаврик вважає, що, напевно, ці завдання різного рівня значимості, які не передбачають одночасного (однорівневого) їх розв’язання.

Таким чином, аналіз різнопланових визначень сучасного поняття “архітектура” дозволяє нам зазначити, що у вищеназваних різних аспектах поняття є дещо спільне, суттєве. А саме, як було показано вище, існує множинність предметів дослідження, а отже, і множинність визначень поняття. Відповідно до положень теорії систем передбачається можливість урахування лише основних визначальних (як правило, не самоочевидних) якостей, властивостей об’єкта, які найбільш повно характеризують сутність і поведінку системи, виявлення яких потребує ретельного їх аналізу [Г. Лаврик].

Отже, необхідна визначеність і упорядкованість сучасного узагальненого визначення поняття “архітектура” як складної, різновидової, цілісної системи, що включає також конкретну адресацію — “українська архітектура” та її контекст: природа України, український народ, українська культура. Останнє передбачає поєднання визначення та різносторонніх складових явища, їх проявів, визначень, в тому числі структурних, функціональних та технологічних, естетичних, об’ємно-просторових, предметно-речових та інших аспектів відповідно до конкретного українського етносу, народу, нації і його соціальних угруповань за ознаками різносторонності прояву та відповідності в конкретних умовах України та кон-

текстуальності його історії, культури, менталітету, духовності в певних еколого-географічних, геополітичних та інших реаліях. Виходячи з вищевказаного нами, пропонується робоче визначення сучасного узагальненого поняття “архітектура” та задресованого поняття — “українська архітектура”.

АРХИТЕКТУРА — штучна, складна, усталено-динамічна система, об’єктивно-суб’єктивна дійсність, що має тенденцію до циклічних змін, адаптації, подальшого накопичення і визначеності, розшарування, за рахунок багаточисельних компонентів, складових, елементів, зв’язків, відношень. В свою чергу, вона є підсистемою системи вищого рівня — еко-етно-культуросистеми (природа, народ, культура), що штучно формується людиною, різними людськими спільностями у взаємодії із середовищем, контекстом (природним і штучним), з адресацією щодо уособленості, колективності та усупільненості. Вона має певний актуальний і потенціальний стан, матеріальний та ідеальний прояв, для адресного оптимізованого просторового, об’єктного, речового, енергетичного, інформаційного забезпечення конкретної людини в біосоціальній, культурній, духовній та інших сферах життєдіяльності (виробництва — споживання — відтворення — накопичення); передбачає переривчасто-безперервний прояв (поведінку), в тому числі відповідних її складових, компонентах, елементах, зв’язках та якостей. Крім того, архітектура має адаптивно-перетворюючу дію на побут і свідомість творця і користувача. Архітектура виступає роздільно або сумісно в якості (по формі чи змісту) організованого середовища, засобу діяльності, інформаційної підсистеми, оперуючи при цьому специфічними засобами, архфондом (типофондом), різноманітним простором, об’єктами, предметами, площинами, матеріалами, світлом, архітектурними образами та символами, емоційним чи фізичним впливом та іншими реаліями матеріального та ідеального світу, в контексті конкретних природи, етносу, культури.

Архітектура як явище дійсності, свідомості та підсвідомості виявляє суттєві системні властивості: цілісності, багатоелементності, багатофункціональності, складноструктурованості та ієрархічності, неоднозначності, певної прогнозованості, оптимізованості, віртуальності, що пронизує всі рівні та горизонти її системи (простір, об’єкти, предмети і речі та їх взаємодії, угруповання). Стосовно до архітектури вказані властивості системи можуть бути прочитані як екогічно-етнічно-культурна цілісність, адресність, інфраструктурно-структурна усталеність, духовна й матеріальна цінність та спадкоємність, образно-функціонально-змістовні якості та значимість, що потребує адресної конкретизації відповідно до певного народу, його природного та культурного середовища, контексту.

Система “АРХИТЕКТУРА” складається на сьогодні із декількох мотивованих, структурованих і функціонуючих самодостатніх та певним чином взаємопов’язаних підсистем (галузей, сфер), що мають відповідні їм цілі і завдання, прояви тенденцій і закономірностей, зв’язки і відношення у певному природному, культурному і людському контексті, а саме:

– **ПОСЕЛЕННЯФОРМУВАННЯ** (синонім — містобудування), що охоплює сферу формування, життєзабезпечення існування та розвитку (еволюції) населених пунктів, їх усталених комплексних частин, інфраструктури та структури і прилеглих до них простору (середовище) у відповідності до природи, культури і людності;

– ОБ’ЄКТОБУДУВАННЯ (синонім — зодчество), що охоплює сферу будівництва, експлуатації, забезпечення можливості змін окремих будівель і споруд, їх комплексів та прилеглих територій;

– РЕЧОТВОРЕННЯ (синонім — дизайн), що охоплює сферу створення, використання та переоблаштування окремих меблів, обладнання, речей, їх комплексів та інтер’єрів і прилеглих до них зон.

Вказані підсистеми (галузі, сфери) архітектури в процесі своєї еволюції в залежності від адресації, функціональної приналежності та інших підстав розподілилися відповідно на: *середовищеформування*, в тому числі: місто-, селище- та селоформування; *об’єктобудування*, в тому числі: виробничі, житлові, комунікаційні, обслуговування, рекреаційні та інші; *речотворення*, в тому числі: меблі, речі, обладнання та інше. В свою чергу, за ознаками об’єктивно і природно існуючих людських спільнот локалізовані відносно: особистості, сім’ї, роду, громади, краю, народу, нації, суспільства, держави, що потребує спеціального розгляду та визначення структури і змісту поняття “українська архітектура”.

• **Пропозиції сучасного визначення структури і змісту поняття “українська архітектура та її контекст”.** Узагальнене визначення. Сучасна українська архітектура одна з первинних найважливіших систем життєзабезпечення українського народу. Входить до складної закріпленої в часі, просторі та інформації еко-етно-культурної української світової суперсистеми. Життєдіяльність забезпечує специфічними просторовими, об’єктивними та речовими засобами. Діє в особливих географічних, екологічних, історичних, політичних та інших умовах. Має переважні автохтонно ідентифіковані та частково привнесені і адаптовані складові з матеріально-ідеальними, об’єктно-суб’єктивними, реально-віртуальними проявами.

Входить до складу еко-етно-природно-культурної Європейської системи Євроазійського континенту.

Створюється та адаптується різномірними людськими спільнотами (особи, сім’ї, роди, сусідські та поселенські громади, країни, українська нація) із залученням штучних та природних компонентів, притаманних Україні.

Має специфічний прояв складових системи архітектури, відповідно до фізичних, естетичних, ментальних, духовних, актуальних та потенціальних якостей українців у контексті з українською природою та культурою.

Складається із багаточисельних просторових, об’єктивних та речових компонентів, що розгалужені за їх станом, зв’язками та відношеннями з українською людиною, природою та культурою.

Проявляє циклічні зміни; усталено адаптується; впливає на побут, свідомість та підсвідомість українців, формуючи певні стереотипи; накопичує ціннісні орієнтири та вартості; потребує систематичної підтримки дієздатності; енерго- та матеріаломістка; розшарована за ознаками міської (селищної) та сільської архітектури, маючи при цьому відносно до просторового обсягу невеликий ступінь капітальності інфраструктури та структури.

Оперує специфічними для української архітектури засобами, потребами та можливостями, в тому числі різноманітними просторово-ландшафтними, об’єктно-пластичними, площинно-матеріальними, світловими, конструктивно-інженерно-технологічними, образно-символічними архітектурними якостями.

Взаємодіє з природним, людським і культурним контекстом (середовищем).

Реалізує в різних сферах української дійсності політичні, економічні, географічні, екологічні, соціальні, культурні, духовні та ін. якості.

• **Особливості явища та визначення поняття “народна архітектура”.** Щодо визначення поняття “народна архітектура” на сьогодні у термінологічному апараті науки відсутнє єдине використання терміна “народна архітектура”. Він використовується неоднозначно: як “сільська архітектура”, “непрофесійна”, “самодіяльна”, “селянська”, “трудова маса”, “традиційна”, “колективна” та інше.

Кожний з цих термінів включає часом різний зміст, звідси можуть виникнути різночитання та протиріччя в аналізі та висновках. Тобто у даному випадку порушені основні вимоги, що пред’являються до парадигми “термін-визначник” — однозначність [Е. Е. Алаєв].

З’ясуванням цього питання дослідники займаються з моменту включення цього терміна у науковий обіг. Невирішеність вказаного є свідченням складності самого явища, різного відношення до поняття спадкоємності, навіть політичну або ідеологічну мотивацію та інше. В свою чергу, теоретико-практична користь опрацювання та визначення вказаного очевидна, це входило до розробки та реалізації програми ЮНЕСКО з цього питання.

Отже, виходячи з вказаного, ми також запропонуємо робоче визначення сучасного узагальненого поняття “народна архітектура” та задресованого — “українська народна архітектура”.

НАРОДНА АРХІТЕКТУРА — суттєва складова загальної системи архітектури. Народна архітектура — складна, збалансована, усталена система функціонально-організаційного та змістовного життєзабезпечення народу, відповідних рівнів і групувань конкретного етносу, має безпосередню та опосередковану фізичну, біологічну, соціальну, ментальну взаємодію із системами “народ”, “природа”, “культура”.

До головних ознак народної архітектури дослідники відносять:

— можливість участі користувача у створенні та облаштуванні життєвого простору, об’єктів, речей, предметів, обладнання, в тому числі, як правило, безпосередня самодіяльна участь у їх переобладнанні та користуванні. Використання ручної праці або особисто керованих механізмів у створенні архітектурного життєвого середовища, у тому числі своєї та оточуючої території об’єктів творення, так і відповідність їх (пристосування) до природного життєвого середовища;

— орієнтація на потреби адресної, конкретної людності з народу, країни, громада, поселення, рід, сім’я, особистість, її соціальне і уособлене, суб’єктивне й об’єктивне обличчя, онтологічну, демографічну специфіку, духовні орієнтири, естетичні смаки та інше, у тому числі розміри, структура, масштаб, композиція тощо, що співмірне користувачу, його сім’ї, родини, громади, його повсякденним і перспективним, побутовим потребам і можливостям; гармонійний взаємозв’язок особистих потреб, соціальної думки, культури, традицій та іншого, можливостями їх особистісної реалізації (з позиції економіки, техніки тощо);

— використання природних умов середовища, оточення, місцевих матеріалів, врахування конкретних природно-кліматичних факторів, обставин ландшафту. Включення природного оточуючого середовища у господарську або побутову діяльність (життєдіяльність), естетичне віддзеркалення, рекреаційний, ландшафтний екологічний тип архітектурного середовища;

– синкретичність (не розчленованість) формування та багатоплановість використання, поєднання матеріальних і духовних сторін цілого, включення не тільки реалізації побутових процесів, трудових та деяких організаційних якостей, але й духовних, образно-семантичних. Тобто охоплення повного змісту й процесів циклу життєзабезпечення особистості та громади, її повсякденного життєвого оточення, як правило цілісної, самодостатньої системи людського буття. Певні локалізація, індивідуалізація, уособлення та універсалізм, традиціоналізм простору, об'ємів, речей і обладнання, складність, багатоплановість функціональних процесів, утилітарність та романтизм частин та цілого (компонентів та елементів);

– важливою підставою створення (становлення) та еволюції народної архітектури є її колективно-уособлена сутність, її відповідність, збалансованість замовника — проектувальника — будівельника — користувача, апробованість потреб і можливостей, технологій засобів природних ландшафтів і прийомів, зрозумілість, ідентичність і конкретність образу життя, матеріальних і духовних потреб, безперервність усталеного збалансованого існування (минуле-сучасне-майбутнє) та оновлення.

Вказане відноситься і до відповідностей рівня створення (економіка, техніка, естетика), і до можливостей архітектурної реалізації, актуальних установок, потреб та забезпечення подальшого розвитку (еволюції) (відкритість системи), що забезпечує можливість саморегуляції. Оптимізація, саморегуляція реалізується за рахунок гнучкого балансування форм і змісту, універсальність та вичленення простору і розмежування функціональних процесів, взаємонаближення, взаємопідгонка до користувача у часі, просторі та інформації. Між якісною і кількісною сторонами народної архітектури проявляється динамічна рівновага, діалектична єдність.

Народна архітектура має яскраво виражену адресність, регіональність та національність, традиціональність, збалансованість та сталість основ життєдіяльності, образ життя та відповідного йому організованого середовища, духовність та прагматизм, субординаційну структуру елементів та відношень головного і другорядного, громадського та особистого та ін.

Специфіка народної архітектури віддзеркалює її поліструктурність, поліфункціональність і полікритеріальність, що забезпечує реалізацію побутових, трудових, регулятивних та змістовних (духовних) потреб життєдіяльності користувача — народу. Аналіз та висновки щодо народної архітектури можуть бути лише у взаємозв'язку, контексті конкретного зовнішнього і внутрішнього, суспільства, культури і природи.

• **Визначення поняття “українська народна архітектура та її контекст”.** Яскравим прикладом адресації народної архітектури є українська народна архітектура, яка має багатотисячолітній досвід становлення та функціонування, винятково повне матеріальне і духовне наповнення та різноманіття при єдності ментальної суті, контекстуальності до природи, культури і людності.

Отже, узагальнюючи, слід виділити наступні основні суттєві ознаки, що характеризують цілісність народної української архітектури:

- стосовно структури (організації): адресованість (вибірковість); множинність (масовість); ієрархічність (упорядкованість);
- стосовно функції (діяльності): традиційність (спадкоємність); колективізм (варіабельність); актуальність (визначальність);

– стосовно мети (мотивації): відповідність (імпонентність); саморегульованість (збалансованість); стабільність (усталеність).

Як система “народна українська архітектура”, так і її складові володіють синкретичністю, самодостатністю, спільністю матеріального і духовного, усталеністю динамічної рівноваги людини, культури і природи, безперервно-перервною пристосованістю, саморегульованістю потреб і їх задоволення.

Народна українська архітектура формує і віддзеркалює світ українського народу, його матеріальну і духовну сутність, достовірність. Звідси, очевидно, витікає можливість отримання для нас на кожному історичному етапі розвитку народу та стану матеріалізації його архітектурного середовища при дослідженні народної архітектури, достовірних вихідних даних. Вказане в свою чергу, при визначенні висновків щодо уроків наслідування, забезпечить наявність достовірних основ для впровадження їх у сьогодиншній проектно-будівельній практиці України, в першу чергу для значних обсягів адресної, соціально-особистісної еколого-етнічно-культурної зорієнтованої сучасної української архітектури.

Народна українська архітектура виступає у якості носія архітектурних генофондів для сучасної національної української архітектури.

• **Робоче визначення поняття “українська народна архітектура та її контекст”.**
Узагальнене визначення. Українська народна архітектура одна з корінних, найважливіших, аутентичних (першоджерельних) систем життєзабезпечення українського народу, що виконує вказане просторовими, об’єктними та предметно-речовими засобами. Має прадавні корені та локалізована і діє на теренах України та в місцях компактного проживання українців. Довгостроково сформована, переважно автохтонно (місцево), ідентифікована та частково привнесена і адаптована складовими, що несуть матеріально-ідеальні, об’єктно-суб’єктні, реально-віртуальні форми прояву. Є носієм геноархфондів та достовірним перевіреним у часі, просторі та інформації першоджерелом для творення професійної проектно-будівельної теорії і практики для українців в Україні і світі. До суттєвих ознак слід віднести, в частині структури (організації): адресованість (вибірковість), множинність (масовість), ієрархічність (упорядкованість); в частині функції (діяльності): традиційність (спадкоємність), колективізм (варіабельність), актуальність (визначальність); в частині мети (мотивації): відповідність (іманентність), саморегульованість (збалансованість), стабільність (усталеність).

Входить до складу первиннонародженої природно-етнічно-культурної Європейської системи Євразійського суперконтиненту.

Складається із великої кількості усталених просторових, об’єктних та предметно-речових компонентів цілого, що розгалужене за суспільним станом (сім’я, рід, громада тощо), за традиційними зв’язками та відношеннями (самодостатність, узгодженість), за своїм контекстом (українська людність, природа, культура) та ін.

Створюється та адаптується адресним замовником — виконавцем-користувачем, який, як правило, поєднується в одній особі — сім’ї або із залученням зарання відомого майстра-організатора-виконавця та за допомогою замовника-користувача і сусідів, використовуючи переважно місцеві будівельні і оздоблювальні матеріали та вироби, притаманні певному регіону і місцині України, передаючи досвід, навички та ціннісні орієнтації від покоління до покоління, формуючи пев-

ний архітектурно-культурний тип у контексті відповідного часу, простору та інформації, що адаптоване до потреб і можливостей.

Оперує визначальними, синкретичними, раціонально-економічними, образно-символічними та духовно-емоційними специфічними для української народної архітектури засобами, реалізуючи пролонгованими на майбутнє, актуальними потребами і можливостями, вибраними з різномаяття традиційного в часі, просторі та інформації, в тому числі: просторово-ландшафтними, об'єктно-пластичними, площинно-матеріальними, світлоколовими, інженерно-технологічними, образно-символічними, архітектурними якостями та кількостями.

Проявляє усталеність до змін, є результатом довгострокової індивідуально-колективної, творчо-ремісничої діяльності та винаходів, свідомих та підсвідомих, традиційно формуючи та закріплюючи зразки, що мають ціннісні орієнтири, які використовуються з певними уточненнями до індивідуальних потреб, ситуації можливостей; систематично оновлюється (регенерується); енерго- та матеріально економічна, маючи при цьому відносно життєвого простору невеликий ступінь капітальності інфраструктури та структури. Просторово, об'єктно та предметно-речово закріплена в часі, просторі та інформації систематично регенерується, оновлюється (прикрашається, фарбується та ін.). Реалізує ідеологію екологічно-етнічної культури.

Українська народна архітектура стало локалізована, як екологічно-етнічно-культурна цілісність у межах сучасної України, а також на інших територіях світу, де компактно проживають українці. Районування архітектури відбулося переважно за ландшафтно-природно-кліматичними, історико-етнографічними та етнокультурними ознаками, в тому числі по регіонах: Карпати, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянина, Полтавщина і Слобожанщина, Південь України (Донбас, Таврія, Крим), де має місце також народна архітектура інших етносів, які компактно проживають.

Перевіреність у багатовічному часі, різновидному просторі, багатоадресній інформації вказаних ознак та дієздатності української народної архітектури дозволяє нам визнати її основи системоформуючими якостями та критеріями, і рекомендувати для сьогодишньої професійної архітектурної діяльності вихованні, проектній та науковій практиці в Україні, розуміючи, використовуючи при цьому не поверхові зовнішні атрибути, окремі елементи, а глибинні коріння, цілісну філософію української народної архітектури у її контексті.

У використанні архітектурних основ (тенденції, закономірності, принципи та інше), філософії народної архітектури вбачається животворне джерело для сучасної української архітектурної професійної творчості, майстерності. Особливо це важливо саме на етапі становлення незалежної держави України, її національної ідеології, політики, культури, в тому числі, архітектури. За часом це, можливо, повинно сягати життя трьох-чотирьох поколінь українців (близько 75-100 років). З цього приводу професор Московського архітектурного інституту Н. П. Білінкін писав: "...і Жолтовський, і Корбюз'є, і Фомін, бажаючи зробити свою думку найбільш точною та дохідливою, зверталися також до народного житла, оскільки з нього, як із зерна, виросло все дерево архітектури".

Отже, відродження української національної архітектури потребує глибоких знань, сучасних наукових досліджень, широкої професійної апробації на практи-

ці, самовідданості і натхнення саме в річищі багатотисячолітньої української народної архітектури, як пріоритетних стратегічних напрямках становлення та розвитку. Це підтверджує досвід минулого та сучасних передових розвинених країн світу, лідерів сучасної архітектури.

